

MOŽE LI POJAVA AFLATOKSINA BITI PODVRGNUTA KRIVIČNOM PROGONU?*

Vladan Joldžić*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Aflatoksini, otrovi koje proizvode gljivice, već pet decenija izazivaju pažnju naučne i stručne javnosti, ali i državnih aparata. Države samostalno ili zajedničkim naporima (npr. članice Evropske unije) formiraju legislaturu kojom regulišu odnos prema njihovim različitim vrstama (B, G, i M) te podvrstama, imajući u vidu da mogu samostalno ili uz druge faktore da proizvedu brojne medicinske posledice, uključujući i čest epcm hepatitisa te kancer. Obzirom da se na terenu Srbije godinama prema aflatoksinima zakonima i podzakonskim aktima formirao ispravan odnos, a onda naglo i često menjao, to nam je probudilo pažnju da odgovorimo na pitanje: Može li se krivično da goni (i ko) za prisustvo aflatoksina. Ovaj rad pitanjima pristupa pregledno analitički i daje neke od neophodnih odgovora.

KLJUČNE REČI: aflatoksin / lociranje unutar lex specialis-a / zakoni / podzakonski akti / krivično zakonodavstvo

1. UVOD

Aflatoksini, prirodni otrovi iz serije mikotoksina, koje proizvode izvesne vrste gljiva, pažnju domaće javnosti su privukli onog momenta kada je Nemačka

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS

* E-mail: vladanj@gmail.com

država prvo naredila pojačanu kontrolu¹, potom i zabranila do daljnjeg uvoz kukuruza iz Srbije zbog povećanog prisustva gljiva vrsta *Aspergillus flavus* i *Aspergillus parasiticus* kao i od njih proizvedenih otrova preko propisima maksimalno dozvoljenih koncentracija². Ovi događaji su, kako je domaćoj javnosti objašnjeno, proizašli iz suše koja je omogućila razvoj pomenutih gljiva te mikotoksina, od kojih je čitav niz veoma opasan po zdravlje životinja ali i čoveka. Sve ovo je pogodovalo i nekim, ne baš sretnim rešenjima, rekonstrukcijama podzakonskih akata Republike Srbije od značaja za praćenje (i stopiranje) prisustva mikotoksina, posebno aflatoksina, u biljnim proizvodima, mesu i mleku. I to do mere kada sebi opravdano postavljamo pitanje da li je sve urađeno etički ispravno ili pak možemo da razmišljamo i o nekim elementima sa ovim povezanih ponašanja koja se mogu nazvati kriminalnim?

Naš pristup problemu proizašao je iz osnovne činjenice da se o značaju mikotoksina, a posebno aflatoksina, počelo da razmišlja još šezdesetih godina prošlog veka, kada je otkriven te naučno precizno formiran niz bioloških otrova nazvan aflatoksini, pri čemu je ukazano da posebno mesto zauzimaju oni označeni kao: B₁, B₂, G₁, G₂, M₁ i M₂., jer izazivaju opasnosti za pojavu raka jetre (Nixon M. W. at all, 1990.), ali i drugih bolesti, među njima i hepatitisa A, B i C, o čemu svedoči i takozvani slučaj Makundu bolnice iz Kenije (maj-jun 2004.g.) i 125 smrtnih slučajeva od 317 obolelih, kako je to utvrdio Aflatoxin Investigative Group (Eduardo Azziz-Baumgartner at all, god. 2005.). Ovakva saznanja su iz godine u godinu vodila ka sve strožijim zahtevima medicinske nauke prema mikotoksinima

¹ Po osnovu: Regulation (EC) No 401/2006 laying down the methods of sampling and analysis for the official control of the levels of mycotoxins in foodstuffs [Official Journal of the European Union, L 70, 9 March 2006, pp. 12-34.] (consolidated version 2010-03-13.), Ameded by Commission Regulation (EU) No 178/2010 of 2 March 2010, Official Journal of the European Union, L 52, March 2010, p. 32.

² Tačnije, obzirom da je kukuruz bio namenjen za: a.) ljudsku, i b.) stočnu ishranu, Nemačka se pozvala na obavezu poštovanja sledećih propisa EU: 1. Council Regulation (EEC) No 315/93 laying down Community procedures for contaminants in food, 2. Regulation (EC) No 178/2002 laying down the general principles and requirements of food law, establishing the European Food Safety Authority and laying down procedures in matters of food safety "The General Food Law (GFL)" (consolidated version 2009-08-07), 3. Directive 2002/32/EC on undesirable substances in animal feed (consolidated version 2010-03-02) 4. Regulation (EC) No 1881/2006 setting maximum levels for certain contaminants in foodstuffs (consolidated version 2010-07-01), i 5. Regulation (EC) No 1152/2009 imposing special conditions governing the import of certain foodstuffs from certain third countries due to contamination risk by aflatoxins and repealing Decision 2006/504/EC.

uopšte, a posebno aflatoksinima³, pa tako i na nivou Svetske zdravstvene organizacije, a uz pomoć naučnika Evrope i SAD, te oficijelno plasirana u naučnu i stručnu javnost⁴ ali i ka državama kao garantima prava ljudi na zdrav život u zdravoj životnoj sredini.

Sledstveno tome na teritoriji Evropske ekonomske zajednice, sada Evropske unije, tokom vremena formirana su sve obuhvatnija i strožija ograničenja, posebno o maksimalno dozvoljenim koncentracijama istih (vidi fusnotu br. 2), koja smo nekoliko decenija precizno pratili te ugrađivali u naše pravilnike!

Zajednička nit svih ovih napora je da se iz godine u godinu sve jasnije obrazlažu povezanosti između pojava različitih oblika hepatitisa ali i kancera sa posmatranim otrovima, što se može uvideti iz neprekidno objavljenih knjiga [Liener, I.E. (1969), Goldbatt, L.A. (1969) Heathcote, J.G. and Hibbert, J.R. (1978), te Eaton, D.L. and Groopman, J.D. (1994)], uz sve jače zahteve autora za oprezniji odnos prema svim vrstama aflatoksina u hrani za životinje⁵ i ljude [Jan Alexander et al (2009), npr. 4 µg/kg do 10 µg/kg aflatoksina za pistače i slične proizvode, te Yan Liu; Chung-Chou H. Chang; Gary M. Marsh; Felicia Wu (2012.g.)]. Ovo se otuda može da posmatra trojako:

- 1) kao zahtev struke, sa ciljem zaštite zdravlja čoveka, otuda i kao
- 2) etički zahtev zakonodavcima, sa istim ciljem zaštite zdravlja čoveka, ali i
- 3) osnov ali i okvir koji određuje granice u kojima se zakonodavci te njihovi državni aparati moraju da kreću u konkretizaciji pomenutih zahteva zaštite, kako:

³ Dovoljno je da se uporede saznanja formirana tokom vremena o opasnostima koje nose aflatoksini, primera radi iz: World Health Organisation Task Group on Environmental Health Criteria for Mycotoxins: Mycotoxins (Envir Health Criteria 11). Geneva: UN Environment Programme WHO, 1979., i Hui-Chen Wu and Regina Santella: The Role of Aflatoxins in Hepatocellular Carcinoma, *Hepatitis Monthly*, 2012; 12(10 HCC): e7238, pp. 1-9. Vidi sa: http://hepatmon.com/?page=article&article_id=7238.

⁴ Uporedi: SAFETY EVALUATION OF CERTAIN FOOD ADDITIVES AND CONTAMINANTS. WHO FOOD ADDITIVES SERIES 40 - Aflatoxins. Prepared by: The forty-ninth meeting of the Joint FAO/WHO Expert, Committee on Food Additives (JECFA). First draft prepared by S. Henry and team. World Health Organization, Geneva 1998., i Draft of a workgroup report for the International Mycotoxin Workshop: Public Health Strategies for Preventing Aflatoxin Exposure sponsored by the World Health Organization and the U.S. Centers for Disease Control and Prevention, Geneva, July 2005, sa: http://www.who.int/ipcs/events/2005/workshop_report.pdf.

⁵ Vidi bliže: Opinion of the Scientific Panel on Contaminants in the Food Chain on a request from the Commission related to Aflatoxin B1 as undesirable substance in animal feed. *The EFSA Journal* (February 2004) 39, pp. 1-27. Sa: <http://www.efsa.eu.int>.

- a. prema hrani za čoveka direktno,
- b. tako i svemu onom što utiče na ovu proizvodnju, uključujući i materijale koji se koriste za ishranu životinja.

Pri tom, na samom startu, praktično svaki zakonodavac mora da ima na umu kako "Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima" (1948.g.) već članom 1. jasno kaže da su svi ljudi rođeni jednaki u svojim pravima, što znači i u pravu na zdravlje, otuda i norme, kao elemente zakonskih i podzakonskih akata, formirane zarad zaštite zdravlja (Joldžić V., 2011.g.), što takođe podrazumeva zaštitu od svih vrsta toksina. Podsećamo da ovo nije moguće ukoliko, kao države, po pitanjima zaštite od aflatoksina posedujemo uočljivo različite parametre. Iz tog razloga zahevi u vezi aflatoksina koje je postavila EU važe ne samo za sve njene članove bez izuzetaka, već, što je logično, i države koje bi da joj isporuče robe koje ih mogu nositi.

2. MOGUĆNOSTI KRIVIČNOG PROGONA PRODUKCIJE I PLASMANA AFLATOKSINA – ANALIZA PROBLEMA NA PRIMERU REPUBLIKE SRBIJE

2.1. Formalno pravni osnovi pristupa problemu

Kako su brojni medicinski radovi jasno pokazali, aflatoksini jesu materije koje izazivaju niz zdravstvenih posledica, počev od trovanja, krvarenja u sistemu varenja, do hepatitisa, čak i kancera. Iz tog razloga su države već tokom šezdesetih godina počele da donose norme pomoću kojih je:

- 1) ustanovljeno njihovo obavezno praćenje u hrani za životinje i čoveka, kao i materijalima za njihovu proizvodnju, ali i
- 2) propisivan maksimalno dovoljeni nivo prisustva (koncentracije) za svaku od ovih toksičnih materija.

Vremenom su ovi standardi pooštravani, naročito kada se radi o zaštiti čovekovog zdravlja, jer se sve više znalo o posledicama koje aflatoksini proizvode samostalno, ili u sprezi sa kojim drugim faktorima medicinskog rizika, pa i za izazivanje masovnih smrtnih ishoda⁶. Ipak, zakonodavstva, koliko je autoru poznato, nigde u svojim krivičnim zakonima ili zakonicima ne izdvajaju aflatoksine direktno poimence u okvirima inkriminacija za to

⁶ Setimo se samo napred u tekstu navedenog događaja iz 2004.g. u Keniji, kako ga je utvrdio Aflatoxin Investigative Group (Eduardo Azziz-Baumgartner).

posebno formiranih krivičnih normi. To nije uradio ni Zakonodavac Republike Srbije. Koristila se drugačija tehnika, što zahteva neka pojašnjenja.

Krivične norme, kako to još studenti uče, mogu biti "proste (jednostavne)" i "složene", odnosno kako se još zovu: "složenog logičkog bića". Lokacija im pre svega, mada ne i jedino, može biti unutar krivičnog zakona (kakav je važio u Republici Srbiji) ili zakonika (kakvi važe, primera radi, u: Republici Srbiji, Saveznoj Republici Nemačkoj, Ruskoj Federaciji...). "Prostu (jednostavnu) krivičnu normu" karakteriše kompletno logičko biće sagledivo iz same inkriminacije a "složenu" činjenica da se logičko biće posmatranog krivičnog dela kompletira tek ugradnjom elementa, ili elemenata, koga drugog zakonskog, a često i samo podzakonskog teksta u posmatranu inkriminaciju. Nas interesuju upravo te krivične norme "složenog logičkog bića", bića koje u mnogome zavisi od elemenata zakonodavstva od značaja za ispravan odnos prema aflatoksinima. Ove su norme, kada izučavamo zakonodavstvo Srbije, pozicionirane pre svega unutar "Zakona o veterinarstvu" i "Zakona o bezbednosti hrane".

"Zakon o bezbednosti hrane" decidno, "Članom 25.- Zabranu", uspostavlja zabranu stavljanja u promet hrane koja nije bezbedna (st. 1.), pri čemu jasno propisuje da "hrana nije bezbedna, ako je štetna po zdravlje ljudi i ako nije pogodna za ishranu ljudi (st. 2.)", pri čemu jasno kaže da "hrana nije pogodna za ishranu ljudi... zbog kontaminacije spoljnim ili nekim drugim faktorom (čl. 26., st. 2.)". Posmatrani zakon takođe uspostavlja i zabranu:

- stavljanja u promet hrane za životinje koja nije bezbedna (čl. 28., st. 1.), ali i
- ishrane životinja koje služe za proizvodnju hrane hranom koja nije bezbedna (čl. 28., st. 2.), određujući da
- hrana za životinje nije bezbedna ako ima štetni uticaj po zdravlje, odnosno ako proizvodi dobijeni od životinja koji služe za proizvodnju hrane nisu bezbedni za ishranu ljudi (čl. 28., st. 3.).

Šta više, "Članom 31.- Odgovornost" uspostavljena je obaveza svih subjekata u poslovanju hranom i hranom za životinje, u svim fazama proizvodnje, da obezbede da hrana ispunjava sve uslove propisane kako ovim zakonom tako i svim drugim važećim zakonskim i podzakonskim propisima. Pri tom se subjekti u poslovanju hranom kao i hranom za životinje obavezuju da povuku iz prodaje hranu za koju se osnovano sumnja ili poseduje podatak da ne odgovara propisima⁷.

⁷ Vidi čl. 33., stavove 3. i 5., kada govorimo o hrani za ljude, te čl. 34., st. 4. i 5. Zakona o bezbednosti hrane kada govorimo o hrani za životinje.

Važeći "Zakon o veterinarstvu" na nekoliko mesta, tačnije unutar članova: 81., 82., 110., a posebno 111., poseduje elemente koji mogu da se iskažu kao značajni za materiju koja nas interesuje. Član 111., doslovce, stavom 4., zabranjuje proizvodnju, promet i upotrebu hrane za životinje koja sadrži nedozvoljene supstance, a to automatski znači i aflatoksine.

Svi napred navedeni elementi ova dva analizirana zakona ne mogu biti ispoštovani bez istovremenog poštovanja za to važećih standarda. Isti su odavno uspostavljeni, pravilnicima donetim još na nivou SFRJ. Reč je o:

- Pravilniku o maksimalnim količinama štetnih materija i sastojaka u stočnoj hrani, i
- Pravilniku o količinama pesticida, metala i metaloida i drugih otrovnih supstancija, hemioterapeutika, anabolika i drugih supstancija koje se mogu nalaziti u namirnicama, čiji zahtevi, bar kada je reč o aflatoksinima, nisu menjani ni kasnije, formiranjem republičkog pravilnika kakav je donet 2010.g. (Sl. glasnik R. Srbije, br. 25/2010.). Dotični pravilnik je jasno propisao maksimalno dozvoljene granice za koncentracije aflatoksina u hrani za čoveka kao i hrani za životinje, u suštini poštujući saznanja humane medicine kao i veterine, te legislativna rešenja EEZ, potom EU, iz kog razloga je dolovce ponovio već ranije propisana ograničenja. Otuda nas začuđuje odluka Ministra poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, gospodina Kneževića (2013.g.) kojom je udesetostručena maksimalno dozvoljena koncentracija aflatoksina M1 sa 0,050 na 0,5 $\mu\text{g}\cdot\text{L}^{-1}$ (Sl. glasnik R. Srbije, br. 20/2013.g.). Da je dotični dokument kojim je značajno izmenjen takozvani "Prilog br. 5. - Maksimalno dozvoljene količine određenih kontaminenata u hrani i hrani za životinje" sadržao spornu odluku svedoči momentalna reakcija stručne javnosti kao i potonja odluka (9. april 2014.g.) kojom je ova maksimalno dozvoljena koncentracija vraćena na raniju vrednost: 0,05 $\mu\text{g}\cdot\text{L}^{-1}$ (Službeni glasnik Republike Srbije, br. 39/2014). Ali našem čuđenju tu nije kraj. Nadležno ministarstvo, jedva koji mesec kasnije, donosi novu odluku, kojom vrednost za aflatoksin M1 menja i treći put, sada sa "0,05" na "0,25 $\mu\text{g}\cdot\text{L}^{-1}$ " (Službeni glasnik Republike Srbije, br. 72/2014), to jest dozvoljava tačno pet put veći nivo maksimalne koncentracije ove toksične i kancerogene materije! Ako je to pogodovalo proizvođačima mogućim pacijentima sasvim sigurno nije. Sama činjenica da su posmatrane vrednosti menjane tako reći kao u dečijoj igri opravdano nam budi sumnje u etički ispravan pristup. Ali tu problemu nije kraj. Čak i takve, ne baš sretno menjane, maksimalno dozvoljene koncentracije su od brojnih proizvođača premašivane, čak i znatno, a roba plasirana na tržište. Upravo su nam ti momenti formirali stav da je neopodno da se izučiti ima li u svemu uočenom i nečeg kriminalnog ili ne,

odnosno kako bi sve ovo valjalo da se posmatra, otuda i trebalo da se postupa. I to ne samo zbog, duževremenim plasmanom takvih roba, očiglednog izvršavanja krivičnog dela iz "Člana 278.- Izazivanje opšte opasnosti" iz "Glave 25.- Krivična dela protiv opšte sigurnosti ljudi i imovine" važećeg "Krivičnog zakonika", jer duževreneni plasman hrane koju karakteriše znatno prekoračenja maksimalno dozvoljenih koncentracija aflatoksina, posebno B1 ali i M1, u hrani za čoveka jesu izazivanje opšte opasnosti prema neodređenom broju korisnika.

2.2. Zaštita od aflatoksina i pitanje krivične odgovornosti fizičkih lica

Još je "Krivični zakonik FNRJ" uspostavio (14.) a "Krivični zakon Republike Srbije" razradio (18.) poglavlje "Krivična dela protiv zdravlja ljudi". Krivična dela iz 18. poglavlja "Krivičnog zakona Republike Srbije" sada se nalaze unutar "Glave 23.- Krivična dela protiv zdravlja ljudi", "Krivičnog zakonika Republike Srbije", članova:

"256. – Proizvodnja i stavljanje u promet škodljivih proizvoda",

"257. – Nesavesno vršenje pregleda životnih namirnica",

"258. – Zagađivanje vode za piće i životnih namirnica", i

"259. – Teška dela protiv zdravlja ljudi",

i zaslužuju našu posebnu pažnju. Naročito ako imamo u vidu u tekstu već jasno navedene, decenijama prisutne, pravilnike u okviru kojih su precizirane maksimalno dozvoljene koncentracije aflatoksina po vrstama, što znači i zabranjene kao po zdravlje opasne sve one koncentracije iznad dotičnih maksimalno dozvoljenih. Izvršimo makar lapidarnu analizu navedenih članova, poštujući činjenicu da njihova logička bića dopunjavaju upravo ti pravilnici i njihovi aneksi o kojima smo već nešto govorili. Krenimo redom.

2.2.1. Proizvodnja i stavljanje u promet škodljivih proizvoda (član 256. Krivičnog zakonika)

Zakonodavac je kroz četiri stava člana 256. "Krivičnog zakonika" jasno propisao, citiram:

"(1) Ko proizvodi radi prodaje, prodaje ili stavlja u promet škodljive životne namirnice, jelo ili piće, lek ili medicinsko sredstvo ili druge škodljive proizvode, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina i novčanom kaznom.

(2) Ko životne namirnice, jelo ili piće, lek ili medicinsko sredstvo stavlja u promet bez izvršenog pregleda od strane ovlašćenog lica kad je taj pregled propisima predviđen, ili ih stavlja u promet pošto im je istekao rok upotrebe, kazniće se zatvorom do tri godine i novčanom kaznom.

(3) Ako je delo iz st. 1. i 2. ovog člana učinjeno iz nehata, učinilac će se kazniti novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine.

(4) Proizvodi iz st. 1. i 2. ovog člana oduzeće se".

Kao što vidimo, stavom 1. Člana 256. posebno se inkriminiše:

a.) proizvodnja radi prodaje, i

b.) stavljanje u promet škodljive životne namirnice

a to, obzirom na aflatoksine kojima u ovom radu posvećujemo pažnju, mogu biti sledeće robe:

1) meso, mleko, ali i biljni proizvodi (zelene salate, bademi, pistači i drugi...), koji mogu da sadrže i najopasnije aflatoksine (B1 i B2), kao i one tipa G1 i G2 te M1 (Prilog br. 5., pod br.: 2.1.1. – 2.1.14.), te

2) elementi tzv. "prehrana na bazi žitarica kao hrana i hrana za životinje (Prilog br. 5. pod br.: 2.1.15.)",

i za iste maksimalno dozvoljene koncentracije aflatoksina precizirane unutar već pominjanog "Priloga 5 - Maksimalno dozvoljene količine određenih kontaminenata u hrani i hrani za životinje".

Ukoliko bilo koji od ovih proizvoda sadrži koncentraciju aflatoksina iznad maksimalno propisanih jasno je da se radi o škodljivom proizvodu: škodljivoj životnoj namirnici, odnosno škodljivom jelu ili piću, čiju su:

a.) proizvodnja,

b.) prodaja, i

v.) stavljanje u promet na bilo koji drugi način, kažnjivi (novčanom i/ili vremenskom kaznom).

Drugim rečima bilo koja od ovih radnji jeste inkriminisana i sankcionisana. Otuda začuđuje da nije u stvarnosti i gonjena, iako su koncentracije aflatoksina jasno utvrđivane! Dovoljno je da se setimo već pominjanog primera kukuruza zagađenog aflatoksinima, koji je čak i izvožen be stvarnog "obaveznog pregleda", inače propisanog "Članom 12. – Podela nadležnosti" "Zakona o bezbednosti hrane", koji, koliko nam je poznato nije ni tužen a kamo li do kraja procesuiran.

2.2.2. Nesavesno vršenje pregleda životnih namirnica (Član 257. Krivičnog zakonika)

Već analizirani "Član 12. - Podela nadležnosti" "Zakona o bezbednosti hrane" svojim stavom 1., tačkom 4., pod 3., jasno uspostavlja obavezu, u fazi izvoza, fitosanitarnoj inspekciji da izvrši pregled robe biljnog porekla, za izvoz, što je u napred navedenom primeru značilo kukuruza. A dotični kukuruz ili:

a.) nije pregledan, što je malo verovatno jer roba ne bi mogla da dobije prateću dokumentaciju za prekograničnu trgovinu, ili je

b.) "izvršen pregled" a u stvarnosti dotična inspekcija najverovatnije nije izvršila svoju obavezu pregleda, čime je izvršila krivično delo iz "Člana 257. – Nesavesno vršenje pregleda životnih namirnica", stava 1., jer kukuruz spada i u životne namirnice za čoveka.

A ukoliko pomenuti kukuruz posmatramo istovremeno kao hranu za čoveka ali i kao hranu za stoku tada se sasvim sigurno radi i o krivičnom delu iz "Člana 357. – Falsifikovanje službene isprave", njegovom stavu 1., koji inkriminiše unošenje u službeni dokument (spis) neistinitih podataka odnosno neunošenje važnog podatka, u ovom slučaju o prisustvu aflatoksina i njegovoj tačnoj koncentraciji, a koji podatak je prvo morao da unese fitosanitarni inspektor, potom i organ nadležan za kontrolu izvoza, opet uz obaveznu saradnju fitosantitarnog inspektora!

2.2.3. Ima li mesta za krivično delo iz "Člana 258. - Zagađivanje vode za piće i životnih namirnica"?

Zakonodavac posebno, "Članom 258. – zagađivanje vode za piće i životnih namirnica" štiti od zagađivanja životnih namirnica, što se, obzirom na konstrukciju inkriminacije iz člana 258., odnosi na sve što može biti namirnica za čoveka, bilo kao sirov prirodni materijal bilo dobijen bilo kojim stepenom prerade, a to znači i uz korišćenje materijala koji mogu biti nosioci aflatoksina. Otuda njihovo korišćenje uz tehnologije kojima isti opstaju (ne razlažu se do bezopasnih nivoa) uistinu jeste izvršavanje radanje iz člana 258. "Krivičnog zakonika". Jasno, da bi se u konkretnom slučaju moglo da govori o radnji posmatranog dela neophodno je da utvrđeno zagađenje prelazi maksimalno dozvoljenu koncentraciju (koncentracije) konkretnim aflatoksinom iz "Priloga 5 - Maksimalno dozvoljene količine određenih kontaminenata u hrani i hrani za životinje" "Pravilnika o maksimalno dozvoljenim količinama ostataka sredstava za zaštitu bilja u hrani i hrani za životinje i o hrani i hrani za životinje za koju se utvrđuju maksimalno dozvoljene

količine ostataka sredstava za zaštitu bilja". Ukoliko dotična koncentracija prelazi maksimalno dozvoljenu koncentraciju (koncentracije) jasno je da se radi o krivičnom delu iz člana 258. iz jednostavnog razloga jer svi aflatoksini jesu po čoveka škodljive materije, a pojedini čak i izuzetno kancerogene, iz kog razloga su dotične koncentracije zabranjene a njihovo proizvođenje automatski kažnjivo.

2.2.4. Uloga "Člana 259. - Teška dela protiv zdravlja ljudi" Krivičnog zakonika kada se utvrdi nedozvoljeno prisustvo aflatoksina

Zakonodavac je jasno inkriminisao "proizvodnju i stavljanje u promet škodljivih proizvoda" ali i proizvođenje istom radnjom teške telesne povrede (što može da znači i izazivanja trajne medicinske posledice) ili teškog narušavanja zdravlja čoveka, stavom 1., čl. 259. Ipak, teško je iako ne i nemoguće u svakom konkretnom slučaju utvrditi uzročno posledičnu vezu između intoksikacije konkretnim aflatoksinom i medicinske posledice. Ali ukoliko bi se na užem terenu utvrdio veći broj slučajeva izazivanja zabranjene posledice ili posledica (kao što je to učinjeno u Keniji 2004.g.) tada je jasno da se izvršilac radnje iz člana 256., 257., ili 258., ali otuda i proizvođenja neke od posledice iz člana 259. (stavova 1. - 4.) može da podvrgne krivičnom progono.

2.3. Ima li mesta krivičnoj odgovornosti pravnih lica kada se utvrdi prisustvo aflatoksina?

Kako proizvodnja: žitarica, mesa, mleka, mlečnih, mesnih i drugih proizvoda koji mogu biti zagađeni aflatoksinima nije isključivo produkcija od strane samo fizičkih lica, već u sve većem obimu i pravnih lica, to je jasno da se za sva napred analizirana krivična dela opravdano može postaviti pitanje osnovanosti krivičnog progona i pravnih lica proizvođača koji su povredili standarde o koncentracijama aflatoksina. Iako to laicima i nije poznato, ovaj krivični progon je već šest godina izvodiv i u Republici Srbiji, po osnovu "Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela". Pre svega (mada ne i jedino) po osnovu njegovih članova: 2., 4., 6., st. 1. i st. 2., te člana 11., stava 1. Objasnimo.

"Prema Članu 2. – Krivična dela za koja odgovaraju pravna lica" jasno je propisano da "pravno lice može odgovarati za krivična dela iz posebnog dela Krivičnog zakonika i drugih zakona, ako su ispunjeni uslovi za odgovornost pravnog lica predviđeni ovim zakonom". A osnovni uslov definisan je članom 4., koji propisuje (stavom 1.) da i domaće ali i strano pravno lice "odgovara za krivično delo učinjeno na teritoriji Republike", što

znači i za slučaj kada je radnja učinjena u inostranstvu a posledica nastupila u Republici.

Po osnovu "Člana 6. – Osnov odgovornosti pravnog lica" jasno je propisano (stavom 1.) da "pravno lice odgovara za krivično delo koje u okviru svojih poslova odnosno ovlašćenja učini odgovorno lice u nameri da za pravno lice ostvari korist". Ali ne i za slučaj pribavljanja koristi isključivo sebi! A ovo je direktno primenljivo i na primenu člana 256. "Krivičnog zakonika": "Proizvodnja i stavljanje u promet škodljivih proizvoda".

Šta više "odgovornost pravnog lica... postoji i ako je zbog nepostojanja nadzora ili kontrole od strane odgovornog lica omogućeno izvršenje krivičnog dela u korist pravnog lica od strane fizičkog lica koje deluje pod nadzorom i kontrolom odgovornog lica (stav 2.)". A ovo se može primeniti i na član 257. "Krivičnog zakonika": "Nesavesno vršenje pregleda životnih namirnica", jer proizvođač ima obavezu kontrole (samostalno ili preko akreditovanih laboratorija) svojih proizvoda (prema članu 26. "Zakona o bezbednosti hrane⁸"), a istu obavezu mora da izvršava i odgovarajuća inspekcija, kojoj je proizvođač dužan da dostavi robu na pregled, kako u fazi primarne proizvodnje, tako i prerade te prometa na veliko, ali i izvoza (što je sve detaljno propisano "Članom 12.- Podela nadležnosti" "Zakona o bezbednosti hrane"). Ovo znači da će pravno lice da odgovara za član 257. "Krivičnog zakonika" ukoliko odgovorno lice dotičnog pravnog lica ne izvrši obaveze iz člana 26. "Zakona o hrani", to jest:

- a. zarad uštede za pravno lice ne izvrši obavezne preglede, ili pak
- b. ne postupi prema obavezama iz izvršenog pregleda, a koje se odnose na postupanje sa robom (robama) u kojima je utvrđeno prisustvo aflatoksina iznad dozvoljenih granica.

Jasno, odgovornost pravnog lica zasniva se na krivici odgovornog lica ("Član 7. – Odgovornost pravnog lica", stav 1.), ali samo pod uslovima iz člana 6. ovog zakona.

Šta više, kako pravna lica često ne vrše izvesna krivična dela pojedinačno već više istih ili istovrsnih dela u kontinuitetu, to je jasno da se, po osnovu "Člana 11. – Produženo krivično delo" "Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela", a koji se poziva na "Član 61. – Produženo krivično delo" "Krivičnog zakonika", njegov stav 1., to obavezno mora da posmatra i u

⁸ Doslovce, prema "Članu 26.- Uslovi za utvrđivanje bezbednosti" Zakona o bezbednosti hrane: "Bezbednost hrane se utvrđuje na osnovu: 1) uslova u svakoj fazi proizvodnje, prerade i prometa hrane".

postupku tretira kao tzv. produženo krivično delo, pa i u slučajevima koje smo prethodno analizirali. Ali ovde uočavamo izvestan problem: Samo ukoliko u skladu sa članom 6. (stavom 1.) "Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela" pod krivičnu odgovornost potpada ne jedno već najmanje dva odgovorna lica dotičnog pravnog lica, što smatramo greškom Zakonodavca koju valja ispraviti! Pri tom dotična pravna lica mogu odgovarati i biti kažnjena i za sticaj krivičnih dela, po osnovu člana 60. "Krivičnog zakonika" i člana 17. "Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela". Sud je ovlašćen da pravnom licu (po osnovu člana 12. "Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela") izrekne: kaznu, a može i uslovnu osudu (pa i sa zaštitnim nadzorom) te meru bezbednosti. Sam zaštitni nadzor (po osnovu čl. 22., st. 1., t. 1. i 3.) može da obuhvati:

1. organizovanje kontrole u cilju sprečavanja daljnijeg vršenja krivičnog dela, konkretno i dela povezanog za pojavu i/ili plasman roba sa aflatosinima, ali i

2. obavezu otklanjanja ili ublažavanja štete pričinjene krivičnim delom, to jest aflatoksinom.

3. Takođe može biti izrečena i mera bezbednosti oduzimanja predmeta (čl. 23., st. 1., t. 3.), što znači robe sa aflatoksinom prisutnim iznad maksimalno dozvoljene granice (granica).

4. Predmeti koji su nastali izvršavanjem nekog od napred objašnjenih krivičnih dela takođe mogu biti oduzeti (po osnovu čl. 25., st. 1.).

Pravilo je da se po osnovu člana 35. "Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela" protiv pravnog lica i odgovornog lica vodi jedinstven postupak i donosi jedna presuda, (stav 1.), ali "ako zbog postojanja zakonom određenih razloga nije moguće pokrenuti ili voditi krivični postupak protiv odgovornog lica, postupak se može pokrenuti i voditi i samo protiv pravnog lica (st. 2.)".

3. ZAKLJUČCI

Analiza materije kako smo je lakonski plasirali čitaocima vodi nas ka četiri bitna zaključka:

1. Stvarnost je pokazala da se tek poštovanjem svih u tekstu objašnjenih regula, što znači i onih iz dva analizirana *lex specialis*-a, te pratećih pravilnika, uspostavlja formlna ali i stvarna pravna, time i faktička sigurnost od mikotoksina a posebno aflatoksina.

2. Da bi postigli neophodne rezultate krivično pravne zaštite našeg prava na zdravlje postaje očito da je potrebno šire poznavanje prava, ne samo materijalnog krivičnog zakonodavstva, jer krivična dela iz "Glave 23. – Krivična dela protiv zdravlja ljudi" "Krivičnog zakonika" uistinu pripadaju tzv. "krivičnim delima složenog logičkog bića", kojima materijalno pravni osnov pružaju upravo norme zakona i podzakonskih akata na koje smo ukazali.

3. Sledeći zaključak do koga smo došli je da su "rekonstrukcije" u tekstu navedenih pravilnika iako "zakonske" uistinu nezakonite, a sasvim sigurno u koliziji sa zakonodavstvom i standardima Evropske Unije na koje se tako često pozivamo, ali i obavezama iz konvencija koje smo ratifikacijom uspostavili za važeće delove zakonodavstva, što znači da ih svojim standardima nemamo pravo da transformišemo, kako smo to 2013. i 2014.g. činili.

4. Da bi uistinu u svakoj prilici bio moguć progon pravnih lica za produženo krivično delo, pa i zarad ovih anaiziranih a povezanih sa problemima aflatoksina, neophodno je da se izvrši izmena člana 11., stava 1. "Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela" tako da se krivični progon pravnog lica može vršiti i za slučaj da pod krivični progon potpada i samo jedno odgovorno lice posmatranog pravnog lica počinioca, a ne , kao sada, dva ili više njih.

4. REFERENCE

- (1) Council Regulation (EEC) No 315/93 laying down Community procedures for contaminants in food.
- (2) Directive 2002/32/EC on undesirable substances in animal feed (consolidated version 2010-03-02).
- (3) Eaton, D.L. and Groopman, J.D. (1994) *The Toxicology of Aflatoxins*. Academic Press, New York. Pp. 383-426.
- (4) Eduardo Azziz-Baumgartner at all (Members of the Aflatoxin Investigative Group) (Year 2005) Case–Control Study of an Acute Aflatoxicosis Outbreak, Kenya, 2004, *Environmental Health Perspectives*, Dec 2005; 113(12): 1779–1783. Sa: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1314920/>.
- (5) Goldbatt, L.A. (1969) *Aflatoxin*. Academic Press, New York. Pp. 1-40.
- (6) Heathcote, J.G. and Hibbert, J.R. (1978) Aflatoxins: Chemical and biological aspect. *Elsevier*, New York, pp. 173-186.
- (7) Hui-Chen Wu and Regina Santella: The Role of Aflatoxins in Hepatocellular Carcinoma, *Hepatitis Monthly*, 2012; 12(10 HCC):

e7238, pp. 1-9. Sa:

http://hepatmon.com/?page=article&article_id=7238.

- (8) Jan Alexander et al (2009): Effects on public health of an increase of the levels for aflatoxin total from 4 µg/kg to 10 µg/kg for tree nuts other than almonds, hazelnuts and pistachios, European Food Safety Authority, *The EFSA Journal*, No. 1168, pp. 1-11.
- (9) Joldžić Vladan (2011.g.): *Ekološko pravna zaštita kao razvojno promjenljiva – teorijsko praktički pristup*. Izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, str. 106.- 109.
- (10) Krivični zakonik FNRJ – Zbirka zakona FNRJ, br. 100, *Službeni list FNRJ*, Beograd, 1951.g.
- (11) Krivični zakon Republike Srbije, *Službeni glasnik SRS*, br.: 26/77-1341, 28/77-1566, 43/77-2213, 20/79-1059, 24/84-1233, 39/86-2739, 51/87-2421, 6/89-406, 42/89-1401, 21/90-888 i *Službeni glasnik Republike Srbijr*, br.: 16/90-468, 49/92-1664, 23/93-817, 67/93-3110, 47/94-1465 i 17/95-529, 44/98 od 08.12, 10/2002. od 01.03. 2002.g.
- (12) Krivični zakonik, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br.: 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014.g.
- (13) Liener, I.E. (1969.) *Toxin constituents of plant foodstuffs*. Academic Press, New York. Pp. 392-394.
- (14) Ministar poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Goran Knežević (2013.g.): Odluka broj: 110-00-00001/2011-09 (Beograd, 28. februar 2013. godine).
- (15) Ministar poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Odluka broj: 110-00-00007/2014-09), 9. april 2014.
- (16) Nixon M. W. et al: Aflatoxin and liver cancer, *The Lancet*, Volume 335, Issue 8698, Page 1165, 12 May 1990.
- (17) Pravilnik o maksimalnim količinama štetnih materija i sastojaka u stočnoj hrani, *Službeni list SFRJ*, br.: 2/1990. i 27/1990.g.
- (18) *Pravilnik o količinama pesticida, metala i metaloida i drugih otrovnih supstancija, hemioterapeutika, anabolika i drugih supstancija koje se mogu nalaziti u namirnicama*, *Službeni list Savezne Federativne Republike Jugoslavije*, br: 5/1992., 11/1992. i *Službeni list Savezne Republike Jugoslavije*, br 32/2002.g.
- (19) *Pravilnik o maksimalno dozvoljenim količinama ostataka sredstava za zaštitu bilja u hrani i hrani za životinje i o hrani i hrani za životinje za koju se utvrđuju maksimalno dozvoljene količine ostataka sredstava za zaštitu bilja*, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 25/2010.
- (20) *Pravilnik o izmeni pravilnika o maksimalno dozvoljenim količinama ostataka sredstava za zaštitu bilja u hrani i hrani za životinje i o hrani i*

- hrani za životinje za koju se utvrđuju maksimalno dozvoljene količine ostataka sredstava za zaštitu bilja, *Službeni glasnik Republike Srbije*, broj 20/2013., od 1. marta 2013. godine.
- (21) Pravilnik o izmeni Pravilnika o maksimalno dozvoljenim količinama ostataka sredstava za zaštitu bilja u hrani i hrani za životinje i o hrani i hrani za životinje za koju se utvrđuju maksimalno dozvoljene količine ostataka sredstava za zaštitu bilja, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 39/2014.g.
- (22) Pravilnik o izmeni Pravilnika o maksimalno dozvoljenim količinama ostataka sredstava za zaštitu bilja u hrani i hrani za životinje i o hrani i hrani za životinje za koju se utvrđuju maksimalno dozvoljene količine ostataka sredstava za zaštitu bilja, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br.: 72/2014. od 14. jula 2014.g.
- (23) Prilog br. 5. - Maksimalno dozvoljene količine određenih kontaminanata u hrani i hrani za životinje *Pravilnika o maksimalno dozvoljenim količinama ostataka sredstava za zaštitu bilja u hrani i hrani za životinje i o hrani i hrani za životinje za koju se utvrđuju maksimalno dozvoljene količine ostataka sredstava za zaštitu bilja*, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 25/2010.
- (24) Regulation (EC) No 178/2002 laying down the general principles and requirements of food law, establishing the European Food Safety Authority and laying down procedures in matters of food safety "The General Food Law (GFL)" (consolidated version 2009-08-07).
- (25) Regulation (EC) No 1881/2006 setting maximum levels for certain contaminants in foodstuffs (consolidated version 2010-07-01).
- (26) Regulation (EC) No 1152/2009 imposing special conditions governing the import of certain foodstuffs from certain third countries due to contamination risk by aflatoxins and repealing Decision 2006/504/EC.
- (27) Universal Declaration on Human Rights, Adopted and proclaimed by General Assembly resolution 217 A (III) of 10 December 1948.
- (28) Zakon o bezbednosti hrane, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 41/2009.g.
- (29) Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 98/2008.g.
- (30) Zakon o veterinarstvu, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 91/205.g. i 30/2010.g.
- (31) Yan Liu; Chung-Chou H. Chang; Gary M. Marsh; Felicia Wu (2012): Population attributable risk of aflatoxin-related liver cancer: Systematic review and meta-analysis, *European Journal of Cancer*. Vol 48, No 14., pp: 2125-2136.

- (32) World Health Organisation Task Group on Environmental Health
Criteria for Mycotoxins: Mycotoxins (Envir Health Criteria 11). Geneva:
UN Environment Programme WHO, 1979.

IS IT POSSIBLE TO TREAT, AND UNDER WHICH CIRCUMSTANCES, PRESENCE OF AFLATOXIN AS CRIMINAL ACTS?

Aflatoxins, toxins produced by fungus: Aspergillus flavus and Aspergillus parasiticus, nearly five decades attract scientific and attention of the public as well of state apparatus. States itself, or by coordinated efforts (as in European Union), forms legislatures by which regulate relations toward numerous kinds of aflatoxins (espetially: B, G, or M) and their species (subvarieties) having in minds that aflatoxins itself or in conjunction with some other factors produce solid number of medical problems, between them hepatitis (A, B and C) and liver caner. Knowing that Republic of Serbia for many years had adequte legal and sub-legal acts of importance for aflatoxins and that, starting from the year 2013, numerous sub-legal acts of doubtful values, with standards to the 10, later 5, times different from the earlier which had been more than 20 years harmonized with the EU standards, this attraced our attention to answer on the question: Is it possible to start criminal procedure against subjets which offend norms that regulate relations toward aflatoxins? This text is our descriptive and analitical effort to formulate some answers on this actual and important question.

KEY WORDS: aflatoxins / locating into lex specialis acts / laws / sub-laws / criminal laws